

דף ב

באורים וציורים

'אמר רב יוסף: מריה דאברהם! תלי תניא בדלא תניא... – ראה בהרחבה בשו"ת הריב"ש (שעב), כמה דרכים בבאור מהלך הגמרא. (וע"ע מהרש"א במה שהעיר עפרש"י ותוס', ובפירוש הריטב"א).

'אמר שמואל, מפני מה אמרו בתולה נשאת ליום הרביעי שאם היה לו טענת בתולים היה משכים לבית דין. ותינשא באחד בשבת שאם היה לו טענת בתולים היה משכים לבית דין? – שקדו חכמים על תקנת בנות ישראל שיהא טורח בסעודה שלשה ימים... – ומדוע לא שנינו במשנה טעם זה? – יש אומרים לפי שאין זה טעם קבוע, שאם כבר טרח והכין הסעודה מקודם, אין צריך להמתין שלשה ימים (כדלהלן בגמרא), וכן לענין אלמנה ביום החמישי שתקנו משום ברכה (להלן ה), אם לא אכפת לו בברכה יכול לשאת ביום אחר (עפ"י ריטב"א). והר"ן דחה טעם זה, דבשלמא אם לא היה שונה עיקר הדין שבתולה ברביעי דוקא ואלמנה בחמישי – ניחא, אבל כיון ששנה מדוע לא פירש הטעם. והר"ן פירש שלכך לא שנה הטעם, כדי שלא יבואו לזלזל בתקנה, כי אם יתפרסם הטעם, יימצאו אנשים רבים שיינשאו באחד בשבת אם משום שסעודתם מוכנה, או שלא יקפידו בסעודה ולא בברכה, ונמצאת התקנה נעקרת לגמרי. (וכיוצא בזה מצינו בכמה מקומות, שלא רצו לפרסם הטעם כדי להאלים תקנת חכמים. ע' נדרים כג וע"ז לה ובמובא ביוסף-דעת שם).

עוד כתב טעם נוסף, שמשום טירחת סעודה או ברכה לא היו מתקנים חכמים לעכב מצות נישואין, אלא משום טענת בתולים שענין של איסור הוא, הוצרכו ליחד לבתולה ימים, וכיון שהוצרכו לכך יחדו לבתולה יום רביעי שהוא ראוי יותר מאחד בשבת משום 'שקדו', וכיון שייחדו לבתולה יחדו גם לאלמנה יום מסוים שלא יאמרו נישואי אלמנה מזולזלים הם לרבנן. לכך שנה התנא טעם טענת בתולים בלבד, לומר שעיקר התקנה היתה בשביל זה. (מו"מ בפירוש הגמרא דלהלן ג סע"א) לפי סברא זו – ע' במהר"ם שיף ובביאור שמסביבו שם).

תירוצים נוספים להשמטת המשנה טעם 'שקדו' – ע' פורת יוסף; רש"ש להלן ג.

'שקדו חכמים על תקנת בנות ישראל שיהא אדם טורח בסעודה... – פירוש, שעל ידי כך לא יעליל עליה בטענת בתולים, שאין אדם טורח כל כך בסעודה בחנם. (ריטב"א). גם יש לפרש שחשו חכמים לכבודה של בת ישראל, שיהא החתן מחויב לטרוח בסעודת הנישואין כפי מעלתה וכבודה. (וכן משמע במהרש"ל (יש"ש א), שכתב לסייע מכאן לדברי הרי"ף ורבנו אפרים שקרובי הכלה יכולים לחייב את החתן להכין סעודה הראויה לפי כבודה של הכלה, אעפ"י שהחתן והכלה עצמם מסכימים לעשות הנישואין ללא סעודה.

עוד היה אפשר לפרש שתקנו כן כדי להאדיר ולהחשיב את מעשה הנישואין בעיני האנשים, וממילא עולה בכך כבוד בנות ישראל).

'ועכשיו ששנינו 'שקדו', אותה ששנינו הגיע זמן ולא נישאו... לפיכך חלה הוא... אינו מעלה לה מזונות' – היה נראה לפרש הלשון 'ועכשיו ששנינו שקדו', כיון שמשום תקנתה ותועלתה הוא מנוע מלכנסה באחד בשבת עד רביעי, כי שקדו חכמים על תקנת בנות ישראל, לכך הגיע הזמן אינו מעלה לה מזונות, אבל אם הגיע זמן בשאר הימים כגון בחמישי או בששי, כיון שתקנת איחור הנישואין בשאר הימים אינה לתועלתה אלא להפך, כנגדה ולנזקה, הלכך מעלה לה מזונות.

ואולם אין נראה כן מלשון 'מתוך שאין יכול לכונסה'. וכן מספק הגמרא בחלה הוא אין משמע כן, שהרי אין העיכוב בא לתועלתם.

ולכן נראה לפרש בפשיטות שאילולא טעם ד'שקדו' הרי אחד בשבת היה זמן הנישואין [שאם ימצא טענת בתולים משכים בשני לב"ד], לכך הגיע זמן באחד בשבת מעלה לה מזונות, אך כיון ששקדו חכמים שלא ישאנה אלא ברביעי, הגיע זמן בראשון אינו מעלה לה מזונות. (עפ"י שו"ת הריב"ש שעב. וע"ע: ריטב"א שטמ"ק מהרש"א ומהר"ם שיף).

– משמע מכאן שהנאנס מלקיים מצוה מחמת איסור דרבנן המוטל עליו – פטור כשאר אונסין משום 'ולנערה לא תעשה דבר'. שהרי למדו כאן שאר מקרי אונס מתקנת חכמים שבתולה נישאת ליום הרביעי, ואילו לא היה נידון דידן נחשב כאנוס אלא שחכמים החשיבו שלא הגיע זמן הנישואין עד יום רביעי, אין ללמוד מזה לענין חלה או חלתה שפטור ממזונות, כי שם כבר הגיע הזמן אלא שאנוס. (עפ"י אגרות משה או"ח ח"א קכו. וע"ע שו"ת דובב מישרים ח"א ע).

– בגדרי חיוב מזונות בהגעת זמן, ובדינים המסתעפים – ע' אבי עזרי (קמא) אישות י, יט; שבט הלוי ח"ה ריא.

'או שפירסה נדה' – יש מוכיחים מכאן שחופה היינו יחוד, וכיון שהדין הוא שכלה שפירסה נדה קודם ביאה, אסורה להתייחד עמו (כדלהלן ד.). הלכך נדה לאו בת חופה היא. ואולם בדיעבד מועילה החופה, והרי אפילו בפסולות ממש כגון אלמנה לכהן גדול מסקנת ההלכה שחופה מועילה, כמו שאמרו ביבמות (נז:). כן כתב הר"ן ועוד. ויש סוברים שאף בדיעבד חופת נדה אינה מועילה. (ע' רמב"ם אישות יב, רי"ף נו ועוד).

ויש חולקים וסוברים שחופה לאו היינו יחוד אלא הבאת האשה לבית הבעל לשם נישואין היא החופה. והטעם שפירסה נדה אינו מעלה לה מזונות, אעפ"י שבידו להכניסה לחופה – כיון שאין חופה זו מסורה לביאה, לא חייבוהו חכמים לכנסה.

וכתב הר"ן: ולפי שאנו נוהגים עתה לעשות חופה בלא יחוד אין אנו מקפידים אם היא נדה אם לאו. ומכל מקום כשר הדבר שלא תכנס לחופה עד שתטהר. (וע' גם בריטב"א ועוד. מו"מ בדברי הר"ן – ע' מהר"ם שיף).

בישוב קושיות הראשונים על הרמב"ם שחופה היינו יחוד – ע' בית יעקב; חדושי הגרנ"ט; אבי עזרי (קמא) אישות יא, א-ב).

'מציא אמרה ליה נסתחפה שדהו' – לפי שהאשה לאחר שנתארסה תלויה במזל האיש, כמו שאר קניניו שתלויים בו, ולכך תולים שמזל רע שלו גרם, אבל אין לומר להפך, שהוא תלוי במזלה. (עפ"י שו"ת הרא"ש לד, א; תוס' בע"ב ולהלן עז).

ויש אומרים, דוקא לענין פריה ורביה כל עיכוב בא מחמתו, כי הוא מצווה בדבר ולא היא, אבל לענין שאר פגעים אפשר שמזלה גורם לפגיעת הבעל כמו שאמרו באשה שבעליה מתים שמזלה גרם. (עפ"י ריטב"א, ועתוס').

(ע"ב) 'דההוא דאמר להו אי לא אתינא מיכן ועד תלתין יומין ליהוי גיטא, אתא בסוף תלתין יומין ופסקיה מברא. אמר שמואל לא שמייה מתיא. ודלמא אונסא דשכיח שאני' – משמע שבאונס שאינו שכיה, הרי זה אנוס אעפ"י שהיה בידו להקדים ולבוא ולא היה צריך להתאחר לרגע האחרון. והקשו מכאן אחרונים על שיטת האגודה (מובא בבית יוסף או"ח כז וברמ"א יו"ד רלב, יב) שהנודר לעשות דבר-מה תוך זמן מסוים והיה יכול לעשותו ולא עשהו, וביום האחרון נאנס מלעשותו – אין זה נחשב אונס. והרי כאן משמע שגם אונס ליום אחרון נחשב אונס.

(ואמנם אפשר להעמיד שמדובר כשלא פשע מתחילה בהשתיתו אלא חזר בשיעור זמן סביר שהיה יכול להגיע ולבסוף נאנס, ואילו האגודה מדבר כשפשע בהשתייתו. אך עדיין יש לדייק מכה קושית הגמרא, שהיו יכולים להעמיד כשפשע מתחילה ונאנס רק בסוף. ויש להעיר שבקצות החשן (נה) לא כתב הוכחה זו אלא הוכיח מדויק הגמרא מת הוא דאינו גט הא חלה הרי זה גט, והלא אפשר להעמיד באופן שלא היה אנוס אלא ביום אחרון הלכך אינו נחשב אנוס וגטו גט, ודוקא מת אינו גט משום שאין גט לאחר מיתה).

ויש מי שכתב לחלק בין אונס בתנאים שאדם עושה עם חברו בממון ובקדושין וכד', שבודאי לא התנה על דעת שיארע לו אונס, גם אם האונס ארע רק ביום האחרון, ובין אונס בנדר, ששם אין די בכך שאנו מניחים שלא היה נודר על דעת כן, כי סוף סוף צריך שאילת חכם להחשיבו כנדר טעות, הלכך רק באונס גמור מתחילה ועד סוף לא חל הנדר, מפני שהתירה תורה נדרי אונסין משום 'אונס רחמנא פטריה', אבל אונס ביום אחרון סובר בעל האגודה שאינו בכלל זה. (עפ"י נתיבות המשפט שם).

ויש מחלקים בין מקרים שהזמן נכלל בעצם התנאי, כגון כאן, שתוכנו של התנאי הוא שלא יבוא במשך כל השלשים יום, שאז אפילו נאנס רק בסוף הזמן, מכל מקום אין כאן שלשים יום שלמים שנתקיים בהם התנאי 'לא באתי', הלכך בטל התנאי, משא"כ כשעיקר קיום התנאי הוא חד-פעמי, והזמן משמש רק ציון או ארכה לקיום, בזה אפשר שכשנאנס ביום אחרון אין זה נחשב אונס. (עפ"י הגר"ח הלוי נוע' ברכת מרדכי ח"א כב,ה תוספת גוון], ובוזה חילק בין סוגיתנו למוכר בית בבתי ערי חומה כשנאנס בסוף השנה. וע"ע בענין זה בהרחבה במובא בערכין לא.

עוד בענין אונס ביום אחרון ע' בנמוקי יוסף ב"ק כג; (תוס' להלן קו: ד"ה עמד); דברי משפט וישועות ישראל – חו"מ נה; אור גדול ו; חדושי העילוי ממיצי"ט צ.

מו"מ בסוגיא ואודות חילוקים שונים בסוגי האונס – ע' בשו"ת משיב דבר ח"ג ה; אור שמח – גירושין ט, יח).

'...ורבותינו התיירו להנשא, ואמרינן מאן רבותינו, אמר רב יהודה אמר שמואל בי דינא דשרו משחא' – ע' בספר בכור שור (שבסו"ס 'תבואות שור') ע"ז לו. שבאר ע"ד הפלפול הקשר בין התרת השמן לזה שהתירוה להנשא.

'אלא רבא סברא דנפשיה קאמר משום צנועות ומשום פרוצות...' – ומכל מקום אם התנה בפירוש שאם ייאנס לא יהא גט – תנאו קיים, ולא תקנו בזה משום צנועות או פרוצות שיהא גט בכל אופן – יש לומר משום שתנאי מפורש כזה אינו מצוי, לכך לא הוצרכו לתקן. ועוד אפשר שדוקא בסתם תקנו, כי לאחר התקנה הרי בטלה האומדנא ושוב חל הגט מהתורה ואין עוד צורך בהפקעת הקדושין, מה שאין כן כשיתנה במפורש שוב לא רצו להפקיע. (הר צני. וסברא זו כבר נזכרה בדברי הראשונים ז"ל, שגומר בדעתו ליתן בכל ענין אף אם יארע אונס, כי יודע שחכמים מפיקעים הקדושין ויהיו כל בעילותיו בעילות זנות).

*

'בתולה' – זו בתולת ישראל (ע' ירמיה לא) 'נישאת ליום הרביעי' – הוא האלף הרביעי נכי אלף שנים בעיניך כיום אתמול. תהלים צ, שבסופו נחרב בית המקדש, ותיכף ומיד נישאת שוב, כמו שאמר בירושלמי (ברכות ב,ד) ביום שחרב הבית נולד הגואל. (עפ"י 'דברים נחמדים'). ע"ע: בני יששכר כסלו-טבת סוף מאמר ה. ובענין אלמנה נישאת ליום החמישי – ע"ש אדר ב,ז.

שאלות ותשובות לסיכום ולחזרה

דף ב (א)

א. א. באיזה יום בשבת נישאת הבתולה והאלמנה, ומאי נפקא מינה?

ב. הגיע זמן הנישואין ולא נישאו מחמת אונס – האם חייב האיש לזון את ארוסתו?

א. בתולה נישאת ליום הרביעי – תקנת חכמים היא כדי שאם תהיה לו טענת בתולים ישכים לבית דין היושב בחמישי. ואם תינשא ביום אחר יש לחוש שמא יתפייס בינתים ותתקרב דעתו ויקיימנה, ושמא זינתה תחתיו ואסורה לו. ואעפ"י שב"ד יושב גם ביום שני, שקדו חכמים על תקנת בנות ישראל שיהא טורח בסעודה שלשה ימים אחר השבת, וברביעי כונסה.

ובמקומות שבת דנין קבועין בכל יום (או שאין להם קביעות בימים מסוימים. מפרשים) – אשה נישאת בכל יום, ובאופן שכבר טרחו בהכנת הסעודה. (ג.).

אלמנה נישאת בחמישי ונבעלת בשישי [משום ברכה שנאמרה בו, או כדי שיהא שמח עמה שלשה ימים, בחמישי בשבת בערב שבת ובשבת, הלכך אם הוא אדם בטל – אין צריך. כדלהלן ה].

א. כתבו התוס': ביום הרביעי דוקא ולא בליל חמישי, כי יש לחוש שייטרד בנישואין וכתובה ולא יבעול. ובירושלמי (וכן בב"ר ח, יב) ישנה דעה שבתולה נישאת ברביעי כלומר אור לחמישי, ואלמנה – אור לשישי, מפני שכתוב בהם ברכה.

ב. חמישי באלמנה משום ברכה – עצה טובה, ואינו עבריין אם אינו נושא בו, [ואולם אם בעל מלאכה הוא, צריך לישא בחמישי ולבעול בשישי משום תקנת 'שקדו', שיהא שמח עמה שלשה ימים ולא ישכים למחרת וילך לעבודתו. עפ"י רא"ש סי' י]. אבל רביעי בבתולה חיוב גמור הוא, ונקרא עבריין אם אין עושה כן. (עפ"י תוס').

ג. כתבו הפוסקים שכיום שבת דנין קבועים בכל יום, אין הקפדה על יום רביעי או חמישי דוקא. ומשמע שמשום ברכה לא קבעו יום מיוחד, כי טעם זה אינו אלא סעד שלא תיבעל ברביעי עד ליל חמישי. ויש אומרים שלכתחילה ראוי להינשא ברביעי או בחמישי. ויש נוהגים אף בשישי (ער"ן ורא"ש, קונטרס אחרון לפנ"י; שבט הלוי ח"ט ערב).

כיון שתקנו חכמים יום רביעי לנישואין, הגיע זמן הנישואין (שקבעו חכמים לבתולה י"ב חדש משתבעה הבעל לינשא) באחד בשבת, מתוך שאינו יכול לכנוס עד יום רביעי אינו מעלה לה מזונות.

אף על פי שהתקנה היתה לטובת בנות ישראל, שיהא אדם טורח בסעודה ג' ימים, אין יכולה האשה לומר אי אפשר בתקנת חכמים שלטובתי, ויישאני או יתן לי מזונות ביום ראשון. (ע' הר צבי).

ב. לפי לשון אחת, בין שחלה האיש בין שחלתה האשה או שפירסה גדה – אינו מעלה לה מזונות בהגעת זמן, כיון שהוא מנוע מלכנוס שלא ברצונו. ויש שמסתפק בחלה הוא, שמא כיון שסוף סוף הוא הגורם לעיכוב – מעלה לה מזונות. אך אף לפי הצד הזה אפשר שחלתה היא פטור, או אף בזה חייב, שיכולה היא לומר נסתחפה שדהו. ואפילו פרסה גדה שלא בשעת וסתה אפשר שדומה לחלתה, ואולם בשעת וסתה אינה יכולה לטעון כן ופטור.

רב אחאי בא לפשוט (בחלתה או פירסה גדה שלא בשעת וסתה) לחיוב, ורב אשי דחה הוכחתו. אם חלה לאחר שהגיע הזמן – מעלה לה מזונות, שכבר חל חיובו. (תוס' כאן ולהלן קו: ד"ה עמד).